

Rusínová, Zdenka

Staročeská adverbia tvořená od slovesných základů

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1981, vol. 30, iss. A29, pp. [85]-104

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100389>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZDENKA RUSÍNOVÁ

STAROČESKÁ ADVERBIA TVOŘENÁ OD SLOVESNÝCH ZÁKLADŮ

Dějový příznak substance a příznak příznaku stojí navzájem v poměru, který není vzniku adverbii na bázi slovesné příliš přízniv. Jde nejen o početně nejslabší skupinu příslovčí, ale i o skupinu co do formálních prototypů nejednotnou a roztržštěnou. Téměř nelze mluvit o samostatných prostředcích slovotvorných, kterými by vznikala právě jen adverbia ze sloves. Naopak se tu využívalo modelů desubstantivních i deadjektivních. Příznačné pro poměr těchto dvou sémantických kategorií je i to, že z celé škály slovesných forem mohly hromadně přejít v adverbiální určení pouhou transpozicí ty tvary, které nebyly čistě slovesnými útvary, nýbrž formacemi, kterým se tradičně říká jmenné: byla to participia. V ostatních případech bylo třeba přeměny složitější, sloveso, obvykle jen jeho kořen, přijímá adverbiální formant.

TRANSPOZICE PARTICIPIÍ V PŘÍSLOVCE

Tento proces představuje v historii formování různých typů okolnostního určení zvláštní kapitolu. Jde v ní vlastně víc o historii jednoho ze slovesných tvarů, který jím nepřestal být zcela, a jen zčásti — při existenci určitých syntaktických, sémantických a morfologických podmínek — také o historii adverbia.

Chceme-li posoudit, jakým způsobem se odehrával proces vzniku okolnostního určení na bázi participiální, musíme si uvědomit, že jde o proces složitý a po té stránce zvláštní, že se nám jeví z dnešního hlediska jako neúspěšný. Participia — máme tu na mysli PPs (přechodník přítomný) a PPt (přechodník minulý) — si přinesla už ze svých starších vývojových fází do staré češtiny několik rysů, které v součinnosti s celkovým vývojem sloves a věty jako celku posléze způsobily jejich odumírání a zánik. Po umělém obnovení kongruentních přechodníků Dobrovským se proces do jisté míry opakoval, především pokud jde o formy PPs. Teritoriální nářečí, jak známo, přechodníky nezachovala buď vůbec, nebo jen malý počet formací v absolutní formě plnicí funkci adverbia.

Participium (PPs a PPt) plnilo ve staročeské větě několik rolí. Lišily se od sebe v jádru tím, že se při nich participium pohybovalo buď ve sféře vlivu podmětu,

nebo ve sféře přísudkové. (Výjimkou byly ty případy, kdy mělo samo o sobě silnou potenci predikační.) Šlo tedy o postavení funkčně nevyhraněné. Jako takovou sledává pozici participií ve staroslověněštině R. Večerka¹ a v ostatních slovanských jazycích jiní badatelé, např. Bauer, Havránek.² J. Zubatý³ předpokládá, že původ přechodníkových vazeb lze vidět v nominálních větách. Přechodník svou funkci tedy byl deverbálním adjektivem ve jmenném tvaru: *kněz sedě byla původně nominální věta podobně jako chlapec zdráv*. Tím, že mohly být slovesem vztaženy ke stejnému předmětu, uvedly do souvislosti děj a okolnost predikace: *kněz sedě modlí se, chlapec zdráv běží*. Poněvadž roli predikátového určení plnila neohebná slova — stará adverbia — ztrácela i adjektiva (a přechodníky) v této roli flexi a adverbializovala se. Nejdůležitějším činitelem podmiňujícím celý proces tu je společný podmět, který je pojtkem mezi oběma původními větami — jmennou a slovesnou. Existovaly však i různopodmětné věty s přechodníky, kde takový proces předpokládat nelze, neboť tu chyběl spojovací článek mezi větami, společný podmět. I když různopodmětných konstrukcí bylo daleko méně než stejnopodmětných, existovaly nicméně už v nejstarších textech a svědčily o tom, že přechodníkové vazby měly dvojí funkci: jmennou a slovesnou. Jmenná funkce přechodníků v různopodmětných větách byla vlastně širší než ve větách stejnopodmětných. Vztahovaly se totiž k druhému jménu ve větě, a to ke jménu, které nebylo podmětem: *jaem od těch zlych dievek svázana, chtiec mně násilím na svůj hrad vésti* (DalC, 13, B). Přechodník plnil zároveň funkci slovesnou, protože s druhým jménem dohromady byl počítován jako vedlejší, druhý vztah predikační. V. Barnet⁴ předpokládá existenci druhého vývojového východiska, kterým je původní apoziciční platnost participií jako starých predikativních útvarů, starších než diferenciacie substantiv a adjektiv. B. Havránek⁵ uvádí, že participia měla ve starých slovanských jazycích velkou míru samostatnosti, která svědčí o jejich větném původu.

Shrneme-li uvedená stanoviska, pak se jeví jako nepochybný rys starých participií jejich značná samostatnost, tedy vlastně původní větná platnost. Podíl povahy jmenné a slovesné dnes přesně určit nelze, lze jen konstatovat, že tu existovaly prvky obojího typu. Vedle důležitého vztahu participiální „věty“ k podmětu společnému se slovesnou větou je třeba si uvědomit i důležitost druhého vztahu, a to k přísudku (k VF). V soupeření o predikativnost bylo sloveso v určitém tvaru vybaveno lépe. Chápeme-li s Kopečným⁶ predikaci jako připisování příznaku substanci v plánu časovém, modálním a za vyjádření vztahu k osobě, pak vidíme omezené možnosti participií ještě plastičtější. Neměla možnost vyjádřit samostatně čas, měla jen schopnost vypovídat o současnosti nebo předčasnosti vzhledem k ději ve větě hlavní, modus mohl být vzhledem k jediné formě u každého z participií pouze bezpříznakový, tj. mohla tu být sice latentní dispozice různé druhy slovesného způsobu vyjádřit, avšak tento vztah se realizoval pouze na pozadí verba finita v hlavní větě. Vztah k osobě rovněž u participií realizován nebyl. K jeho vyjádření docházelo zprostředkovaně přes jméno. V soupeření o slovesnou

¹ Večerka, R., *Syntax aktivních participií v staroslověněštině*, SPN 1961, str. 127.

² Ve sb. *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků*, 1958, str. 108 n., viz i Havránkovy poznámky tamt., str. 85.

³ Zubatý, J., *Studie a články II*, 1954, str. 107.

⁴ Barnet, V., *K pojetí východiska při historickosrovnávacímu studiu skladby*, OSS 1962, str. 83 n.

⁵ Havránek, B., sb. *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků*, str. 85.

⁶ Kopečný, Fr., *Základy české skladby*, 1958, str. 89, 150 aj.

predikativnost byla tedy participia značně handicapována. Musíme proto předpokládat, že jejich role vedlejšího predikátu nebo rovnocenného predikátu s predikátem hlavním mohla být realizována jen díky tomu faktu, že byla chápána na pozadí realizovaných kategorií skutečného slovesného přísudku. Tomu napomáhal jejich lexikální slovesný význam. Gramatická povaha tvaru tuto roli zajistit nemohla.

Věnujeme-li posléze pozornost vztahu participia ke jménu, tedy původní předpokládané nominální větě, pak vidíme, že participium jakožto slovesné adjektivum se od ostatních adjektiv odlišuje. Je to především posun v jeho gramatických významech od staticčnosti příznaku substance směrem k dynamičnosti. Dále je tu rozdíl v lexikálním významu základu, který vyjadřuje děj, nikoli vlastnost. Společným rysem slovesných i neslovesných adjektiv byla jejich shoda se jménem co do pádu, rodu i čísla. U gramatikalizovaných kategorií pádu a čísla nás gramatická shoda adjektiva a jména nepřekvapuje, avšak při existenci kmenového systému sklonění, který ještě nepřešel v rodový, je důležitá shoda v rodu. Ten bylo možno považovat za součást lexikálního významu substantiva. V této souvislosti je zajímavý ten fakt, že participia měla k dispozici dvě různé rodové formy, se kterými vystačila i v třírodovém systému. Mohlo to znamenat, že rozlišovala jen přirozený rod a že ten byl jejich shodou se substantivem de facto gramatikalizován.

Poznámka: Povaha shody v rodu je tu odlišná od shody u jmenných adjektiv. Lze říci, že je gramatičtější, hlubší než u adjektiv. Zatímco adjektiva užívala jen stejných koncovek jako substantiva, participiální tvary užívaly i podob bez opory o totožnost koncovky se jménem, opírajíce se jen o spjatost významovou (rod) a formální (vytváření větné dvojice).

Staroslověnský stav lze vidět jako starší než staročeský, avšak v řadě jevů nemůže sloužit pro naše poznání jako výchozí. Podobně jako tomu je u jiných jevů jazykových, je i u participií třeba počítat s osobitými řešeními odlišného jazyka, které představuje jeho specifikum a nereprezentuje společné vývojové východisko. Participia PP a PPt mají ve stsl. daleko menší samostatnost, než tomu bylo v jejich předpokládaném starším stavu. Jak uvádí Havránek,⁷ byl tu i rozdíl proti staršímu stavu jiných slovanských jazyků, v nichž podle něho participia větu rozvolňovala, kdežto ve staroslověnštině naopak stmelovala. Tímto faktem staroslověnština do jisté míry předjala vývoj staročeský. Původní větná platnost byla omezena a participia se stala součástí pevně organizované věty. Participia ve funkci přechodníkového určení měla povahu polovětné vazby s poměrně značnou mírou predikativnosti.⁸ Rozvíjela děj sousedících vět, a to tak, že měla význam blízký vedlejším větám příslovečným, stejnopodmětým s větou řídicí.⁹ Jejich postavení syntaktické nebylo ještě vyhraněno, hodně záleželo na vzájemném sémantickém poměru děje participiálního a děje verba finita, jakož i na celkové významové výstavbě věty. R. Večerka nachází však i objektivní ukazatele, které jsou signálem adverbialních významů participií.¹⁰ Je to především fakt, že se participií mohlo užívat paralelně s jinými výrazy adverbialní povahy, dále skutečnost, že se jimi nepřekládala pouze řecká participia, ale i jiné prostředky, mezi nimi i výrazy povahy adverbialní, příslovečné věty atp. Souvztažnost participia a adverbia platila

⁷ Havránek, B. op. cit. str. 85.

⁸ Večerka, R., *Syntax aktivních participií ve staroslověnštině 1961*, str. 127.

⁹ Večerka, R., op. cit. str. 116.

¹⁰ Večerka, R., op. cit. str. 121, 122.

i v opačném směru, tj. řecká přechodníková participia se překládala adverbialním prostředkem. Funkční posun směrem k adverbializaci byl již ve staroslověněštině manifestován také formálně. Ačkoli stsl. participia zachovávala flektivnost na rozdíl od staročeských, projevila se už v nejstarších památkách tendence k ustrnování jmenných tvarů v nesklonné útvary blízké příslovcím.¹¹ Systémové předpoklady pro ustrnutí tvaru PPs a PPT byly již vytvořeny jednak existencí starých adverbíí původních nebo vzniklých ve stsl. a fungujících na obdobných místech ve větě jako participia, a dále starší vrstvou nesklonných gerundií na *-šte* a *-še*, u nichž, jak ukázal Večerka, nemůže jít o pokračování kongruentního tvaru.¹²

Staroslověněština tedy měla dvě vrstvy neshodných přechodníkových participií, a to starší a mladší. Navíc se v ní objevovaly i případy různopodmětého užití přechodníkového participia, při němž byla shoda s podmětem věty hlavní porušena (nebo nebyla vůbec možná); to vedlo k uvolňování vazby participia s podmětem.

Stará čeština měla čtyři typy participiálních vazeb:¹³ a) Participia stávala po slovesech s významem „myslet“, „dělat (se)“, po slovesech smyslového vnímání a jim blízkých (*nalézti*). V obou případech byla vystřídána obsahovou větou nebo infinitivem. b) Participium přítomné po zájmenech *kto*, *čso* a slovesu *nenie* (*nenie kto pomoha*); bylo už během 14. století střídáno větami s kondicionálem a posléze jimi nahrazeno docela; po jiných vztažných zájmenech a slovech plnilo participium funkci určitého slovesa ve větě vztažné, po spojce *jako* funkci věty srovnávací. c) Velmi hojně se vyskytovala participia ve funkci přechodníkového určení, které dnes kvalifikujeme jako doplněk. Svým významem však měla velmi blízké k různým významům příslovecného určení. Vyjadřovala často doprovodný děj k ději věty hlavní a mohla se vztahovat k jednomu podmětu (stejnopodmětě), nebo k tzv. psychologickému podmětu (různopodmětě). Kromě těchto základních funkcí plnila participia po přechodnou dobu ve spojení se slovesem *býti* nebo fázovými slovesy i roli predikátu, dále mohlo mít PPs i platnost atributu nebo apozice, avšak v této roli byl základním prostředkem složený tvar adjektivní a PPs ve svém jmenném tvaru mu ustoupila, a to během konce 15. století a ve století 16.; konečně pak napodobením latiny se dostaly především do překladové literatury i absolutní participiální konstrukce.

Emil Dvořák, který je autorem zevrubného popisu vývoje přechodníkových vazeb v češtině,¹⁴ považuje funkci přechodníkového určení za základní funkci PPs a PPT už pro nejstarší historické období češtiny. O ostatních syntaktických funkcích těchto participií zjistil, že byly na ústupu již v nejstarších památkách a v dalším vývoji postupně zanikly.

S vývojem českého souvětí docházelo k polarizaci funkcí větných členů. Šlo v podstatě o to, zda je do své sféry vtáhne část subjektivá, nebo naopak část predikativá. V souvětí pak šlo zčásti o totéž, navíc však i o konstituování významů stojících mimo základní predikaci do vedlejších vět. Tento proces byl ovšem dlouhodobý a rozhodně nelze jeho pozorování zakončit 15. stoletím, jako tomu bylo při popisu adverbíí desubstantivních a deadjektivních. K rozhodujícím změnám důležitým pro náš popis došlo až později. Je proto třeba vzít v úvahu ještě století

¹¹ Večerka, R., op. cit. str. 147.

¹² Večerka, R., op. cit. str. 148.

¹³ Srov. Gebauer, J., *Hist. mluv. IV, Skladba*, str. 593 n. a Lampecht—Šlosar—Bauer, *Historický vývin češtiny*, 1977, str. 253 n.

¹⁴ Dvořák, E., *Vývoj přechodníkových konstrukcí ve starší češtině 1970*, str. 17—18.

16. a 17.¹⁵ Teprve v tomto období dochází k hromadnému užívání neshodných přechodníků v roli doprovodného dějově okolnostního určení k verbu finitu. Reznice na shodu s podmětem definitivně odvádí přechodníkový tvar ze sféry vlivu podmětu a převádí jej čistě do sféry predikátu. Zároveň dochází i ke změně větněčlenské platnosti: z doplňku se stává příslovečné určení.

Celý postup formování adverbii z přechodníků představuje proces velmi složitý, i když z hlediska výsledku a přínosu pro slovní druhy adverbii jde vlastně jen o méně významnou vývojovou epizodu. Pro 14. a 15. století musíme podle E. Dvořáka¹⁶ ještě počítat s převažující kongruencí přechodníkových tvarů s podmětem. Došlo jen k nepatrným změnám: omezila se frekvence těchto tvarů, zachovávají si ještě značnou samostatnost, vztah k přísudku je volný, k podmětu — díky převážné kongruenci — pevný. S rozvojem různých stylových rovin dochází k diferenciaci výrazových prostředků. Jedním z nich jsou participia. Jak zjistil E. Dvořák (srov. předch. poznámku), styly blízké hovorovému stylu vztah participií k podmětu uvolňovaly, styly knižní a literatura překladačská závislost participií na podmětu v podstatě dodržovaly. Přesto však i v této literatuře došlo posléze k porušování kongruence a tím i k přesunu větněčlenské platnosti přechodníků. Předpoklady k tomuto vývoji byly dány již v nejstarších fázích jazyka.

Pádový systém jmenných tvarů participií se dochoval do staré češtiny jen ve zbytecích. K rozlišování rodu docházelo jen v sg., v pl. byl rod nerozlišen. Zvláštní formy neexistovaly ani pro duál. Singulárové formy PPs byly společné zprvu pro maskulinum a neutrum a vydělovaly se v protikladu k femininu. Ve 14. stol. koncové *-i* u tvaru *nesúci* odpadlo a forma pro fem. se dostává do neutra, takže pak šlo o protiklad mask. × fem., neut. Kromě těchto podob nominativních, odlišených rodově, existoval ještě ve zbytecích tvar pro akuzativ sg. maskulina.

Situace u PPs tedy vypadala takto:

Sg.		Pl./Du.										
Pád	1	2	3	4	6	7	1	2	3	4	6	7
Mask.	<i>nesa</i> <i>trpě</i>	—	—	<i>nesúc</i> <i>trpiec</i>	—	—	<i>nesúce</i> <i>trpiece</i>	—	—	—	—	—
Fem.	<i>nesúc(i)</i> <i>trpiec(i)</i>	—	—	—	—	—	<i>nesúce</i> <i>trpiece</i>	—	—	—	—	—
Neut.	<i>nesúc(i)</i> <i>trpiec(i)</i>	—	—	—	—	—	<i>nesúce</i> <i>trpiece</i>	—	—	—	—	—

¹⁵ Opíráme se tu jednak o názor Bauerův na periodizaci vývoje souvětí (ve Vývoji českého souvětí, 1960, na str. 19) a především o názory E. Dvořáka v citované práci, který ukončuje výzkum přechodníkových konstrukcí rokem 1780.

¹⁶ Dvořák, E., op. cit. str. 164—165.

Participium präterita mělo tvarů ještě méně:

Sg.		Pl./Du.										
Pád	1	2	3	4	6	7	1	2	3	4	6	7
Mask.	<i>nes dělav</i>	—	—	—	—	—	<i>nesše dělavše</i>	—	—	—	—	—
Fem.	<i>nesši dělavši</i>	—	—	—	—	—	<i>nesše dělavše</i>	—	—	—	—	—
Neut.	<i>nesši dělavši</i>	—	—	—	—	—	<i>nesše dělavše</i>	—	—	—	—	—

Ke splnutí tvaru pro fem. a neutrum došlo u Ppt později, a to až v 17. století.¹⁷ Z hlediska tvarové struktury participií byly možnosti kongruence tedy velmi omezeny. Prakticky šlo o rozlišení maskulina proti femininu a neutru v jednotném čísle a o protiklad těchto singulárních forem proti jediné bezrodé formě plurálové (a duálové). Toto vše bylo možné vlastně jen v nominativu. Jen v mask. sg. u PPs se uplatňoval v jistých pozicích i protiklad nominativ × akuzativ. V této soustavě početně omezených tvarů lze právem spatřovat jeden z faktorů, které působily na zánik kongruence, a to ve fázi, kdy byla kongruence zachovávána. Ty změny ve tvarech, které se konaly za procesu ztráty kongruence už lze označit jako důsledek tohoto procesu.

Splývání tvaru neutra s jedním nebo s druhým zbývajícím tvarem (tj. maskulínem nebo feminínem), a tedy jeho nesamostatnost, je jev snadno vysvětlitelný, uvážíme-li, že činiteli slovesného děje jsou převážně živé bytosti, pojmenované podle svého přirozeného rodu substantivem v maskulinu nebo femininu. Životná neutra, zastoupená v podstatě jen názvy mládat, měla nízkou frekvenci (a mají ji ostatně i v současné češtině).

Zakončení, kterými disponovala PPs, netvořila neměnnou soustavu. Kromě zmíněných přesunů v rodu došlo i k vytvoření novotvaru na *-c*. Vyskytoval se už v nejstarších textech a později se značně rozšířil. Trávníček v něm viděl důsledek uvolňování vztahu přechodníku k podmětu a uvědomoval si i zpětný vliv uvolňování na šíření novotvaru.¹⁸ Podle Dvořákova zjištění¹⁹ se novotvary na *-c* šířily tak, že v 1. pol. 14. století převládaly ještě tvary původní na *-ce*, *-ci*, avšak ve 2. polovině 14. století převládaly tvary na *-c*. Dělo se tak ve formách pro fem. sg. i pro pl. stejně. Objevovale se však už stylově rozruznění. (Např. u Štítného převládaly novotvary, Chelčický se držel tvarů původních.) V 15. století převládaly novotvary ve femininu sg., zatímco v pl. převládal původní tvar. Tento fakt považujeme za významný a je pro nás signálem zanikání kongruence v jistém pořadí gramatických významů. (Srov. dále.)

V první polovině 16. století byla situace obdobná jako ve století předchozím. Novotvary převažují v textech blízkých mluvenému jazyku a také v literatuře

¹⁷ Gebauer, J., Hist. mluv. III, Časování, str. 99.

¹⁸ Trávníček, F., Historická mluvnice československá, str. 343.

¹⁹ Dvořák, E., op. cit. str. 69 n.

středního stylu (např. Frant 75, 4 %, Pref 67,4 %). Ve druhé polovině 16. stol. se situace vyhraňuje, novotvar na *-c* převládá ve fem. sg. v 85,5 %, zato v pl. se objevuje jen v 9,7 %.

V literatuře středního a vyššího stylu se tvary na *-c* už v pl. neobjevují vůbec. Shoda v čísle tak byla po rozkolísání upevněna. V textech blízkých mluvenému jazyku však tvary na *-c* v pl. zůstávají. Je tomu tak díky již pokročilé nekongruentnosti vůbec. V 17. století se oba styly v tomto ohledu sblíží, rozdíl v užívání novotvaru se stírá. Ve fem. sg. převládlo zakončení na *-c*, z pl. pak zmizely shodné formy téměř zcela.

Tvar na *-c* hodnotí Dvořák nikoli jako novou koncovku pro fem. sg., případně pro pl., nýbrž v ní vidí tvar s absolutním zakončením a se snahou proniknout jako takový k ostatním formám PPs (k neutru a zčásti i do pl.). Dodejme, že v tomto jevu spatřujeme pouze součást celkové tendence po výrazné absolutní podobě, jejímž prvním stadiem bylo rozkolísání podoby konce tvaru a druhým stadiem získání absolutní podoby. (Jistou obdobu tohoto procesu budeme sledovat i u PPt).

Za další projev uvedené tendence považujeme změny v kvantitě před zakončením *-c(i)* a *-ce*. Šlo o krácení u typu *proší, trpí* a podle Dvořákova zjištění²⁰ k němu docházelo v psaném jazyce 15.—17. stol. ve tvaru fem. sg., a to ať byl zakončen na *-c*, nebo na *-ci*. Vysvětlení tohoto jevu vidí Dvořák v sepětí tvaru mask. a fem. sg. v povědomí uživatelů, což bylo možné právě u typu *proší, trpí*, a nikoli u jiných (srov. *trpě — trpěc, prosěc*). Je otázka, zda můžeme v tomto jevu vidět jen záležitost interně slovesnou, tj. pouze vlastně vyrovnávání podoby kmene v různých tvarech obdobného významu. V této souvislosti je zajímavá ta okolnost, že soudobí gramatikové se snažili kodifikovat krátkou samohlásku u tvarů na *-c*, ve tvarech na *-ci* žádali délku (dvojhásku).²¹ I když se Gebauer staví k těmto kodifikacím odmítavě,²² nelze pominout, že to byl právě novotvar na *-c*, který se měl pojit s krátkým vokálem. Podle našeho názoru v něm lze vidět jeden z prvních pokusů o vznik participiálního absolutního tvaru, který má několik závažných progresivních znaků. Jsou to:

1. ustrnulá forma,
2. krátkost formy při výrazné koncove (ztráta *-i* na konci a ztráta kvantity před *c*),
3. zapojenost do původního paradigmatu takového druhu, že usnadňuje ostatním tvarům (v tomto případě maskulinům sg.) zcela mechanický přechod do tvaru ustrnulého.

Na uvedenou tendenci po vzniku absolutního tvaru s výrazným zakončením měl vliv ještě jeden faktor, který můžeme označit jako působící zvnějšku na formu, která už existuje a která ustaluje svou podobu. Bylo to zavedení nekongruentního tvaru na *-c* speciálně a hromadně v těch případech, kde se jím odstraňovala homonymie se 3. os. sg. indik. prez. u typu *může, kryje, maže*. Použití novotvaru na *-c* tu vedlo vlastně k odlišení a zdůraznění funkce přechodníkové, k popření platnosti verba finita, ale dělo se tak pomocí absolutního tvaru. Že toto řešení homonymie souvisí těsně až se vznikajícím adverbium přechodníkovým, dosvědčuje Dvořákovo zjištění, že v období, kdy nebyla kongruence porušována a cítil se živě vztah pře-

²⁰ Dvořák, E., op. cit. str. 73.

²¹ Dvořák, E., op. cit. str. 71 n.

²² Gebauer, J., Hist. mluv. III, Časování, str. 88.

chodníku k podmětu (tj. ve 14. a 15. stol.), homonymní tvary odstraňovány nebyly.²³

Vývoj forem u PPt vykazoval jisté shodné rysy s vývojem PPs. Východí situací je existence dvou forem pro tři rody v sg. K splynutí fem. sg. s neutrem došlo zřejmě až pod vlivem obdobné změny u PPs. Také u PPt se projevila tendence ke vzniku absolutního tvaru, a to převládnutím formy na *-(v)ši*. Také toto zakončení splňovalo požadavek výraznosti a nezaměnitelnosti. Tvary zakončené na *-ši* bez ohledu na kongruenci se rovněž sířily převážně v mluveném jazyce a literárních stylech blízkých mluvenému jazyku, jak o tom svědčí Dvořákův statistický přehled.²⁴

K rozšíření a upevňování nekongruentního absolutního tvaru na *-ši* docházelo i u PPt ve spojitosti se snahou odstranit homonymii. V tomto případě šlo o homonymii PPt s konsonantickým kmenem minulým, který již od 14. století mohl vyjadřovat 3. os. préterita (s pomocným slovesem *jest*),²⁵ typ *přines* apod.

Snaha po sjednocení zakončení u PPt se projevila také proniknutím koncového *-v* a *-ev* i tam, kde pro ně nebyly systémové předpoklady (*spadev*, *odvedev*). Zčásti se tak řešila i homonymie již zmíněného typu *přines*, *poklek*. I když se tyto tvary nezachovaly, představují zajímavou etapu ve vývoji ustrnulého tvaru PPt. Uvědomíme-li si, že se tu k souhláskovému infinitivnímu kmeni přidává další souhláska a za ní přistupuje ještě koncovka *-ši* (*-še*), zjistíme, že tak vlastně vznikaly nevyslovitelné souhláskové skupiny (*nesv*, *nesvši*); pak můžeme považovat takové „vložené“ *v* spíše jen za grafický signál PPt. (Srov. např. *vztahv*, *čestv*, *vzdvihově*, *poklekv*, *nalezv*, *přišedv*²⁶ atd.) Řešili se úsilí po jednotné podobě takovým způsobem (který doznal jistého rozšíření, ač byl nesystémově doplňován do forem) nevyslovitelným (a zřejmě i nevyslovovaným), tedy s uplatněním především v psaném jazyce, s omezenou diferenciací schopností (u homonymních tvarů), ale zato s ohromnou schopností sjednocovací, pak v něm nelze nevidět jeden z faktorů připravujících vznik výrazu plnicího roli deverbálních adverbia. Rozšířením *-(e)v* do všech tvarů PPt se dosahovalo jednotné přechodníkové podoby základu, která jednoznačně signalizovala význam doprovodného vedlejšího děje; po připojení koncovky *-ši* (*-še*) se dosáhlo zvýraznění zakončení, jeho neohebnosti, tedy výrazné ustrnulé formy.

Při srovnání PPs a PPt zjistil Dvořák,²⁷ že se kongruence uvolňovala dříve a rychleji u PPt. Rozdíl byl markantní hlavně kolem poloviny 16. století, později došlo k vyrovnávání.

Analogičností jevů ve vývoji PPs a PPt je zvyrazněna jednotnost tendencí směřujících ke vzniku dějové okolnostního příznaku víčícího se k verbu finitu. Poněvadž kategorie jako čas, číslo i jmenný rod byly vyjádřeny formou verba finita a povahou podmětu, staly se zbytečnými u PPs a PPt. Jejich formou existence se posléze stalo jen přimykání k predikátu.

Porušování shody má ještě jeden zajímavý aspekt. Je jím pořadí kategorií, jak ustupovaly z tvarů přechodníků. V období, kterého si všimáme, je to rod a pak číslo. Tento rozdíl je zřejmý (jak plyne z Dvořákova rozboru) ještě v 16. století.

²³ Dvořák, E., op. cit. str. 74.

²⁴ Dvořák, E., op. cit. str. 78.

²⁵ Gebauer, J., Hist. mluv. III, Časování, str. 95.

²⁶ Gebauer, J. Hist. mluv. III, Časování, str. 101, 102.

²⁷ Dvořák, E., op. cit. str. 91.

Na vývoji tvarů je patrné, že jako první ustupují kategorie specificky jmenné. Nejspecifičtější z nich — pád — zanikla už v prehistorii češtiny.

Poznámka: Tento jazykový proces odráží do jisté míry i kodifikace. Ve 3. vydání gramatiky J. V. Pohla — r. 1773 — se ruší shoda v rodě u PPs a v pátém vydání — 1783 — se připouští i nerozlišení čísla.

Příčinu tohoto pořadí lze vidět v rozdílu vazeb k jednotlivým větným členům, tj. k podmětu a přísudku. Zatímco se rod váže převážně jen k podmětu (k VF se pojí jen v préteritu), číslo má vazbu dvojí, jak k podmětu, tak k přísudku. Jeho zapojenost do věty byla tedy větší. Pokud bychom chtěli vycházet ze samé struktury tvarů obou kategorií, k uspokojivému výkladu bychom nedošli. Srovnáme-li kategorii čísla s kategorií rodu, tj. jejich stránky významové a výrazové, pak vidíme, že v čísle vyjadřují dvě formy dva významy (po zániku duálu), kdežto v rodu to byly vždy dvě formy pro tři významy (mask./neut. × fem., později mask. × fem./neut.). Byly tedy formy pro rod „vytíženější“, a tudíž potřebnější. Zároveň však nelze opomíjet nevyváženost systému, která zřejmě spolupůsobila při zanikání rodové diferenciaci: rozlišení bylo realizováno pouze v sg.; v pl., jak známo, se v češtině už rod nerozlišoval. I v tomto faktu lze vidět příčinu toho, že rozdíl rodové byly překryty rozdíly v čísle.

Při sledování vývoje neshodného přechodníku je třeba si povšimnout ještě jedné skutečnosti. Zatím jsme se zabývali vznikem neshodných forem přechodníku, a to těchto faktorů, které měly původ převážně v paradigmatu tvarů nebo v širším systému slovesných forem. Ze syntaktických faktorů šlo o změnu sféry vlivu podmětu na sféru vlivu predikátu. Podměťová část věty a její konstrukce významová a formální se však na vývoji přechodníkových konstrukcí podílely ještě jinak než ztrátou vlivu. Už v nejstarších textech se vyskytovaly přechodníky, které se neshodovaly s podmětem věty řídicí, nýbrž se vztahovaly k tzv. psychologickému podmětu, který buď nebyl vyjádřen vůbec, nebo byl vyjádřen nepřímým pádem (tzv. přechodníky různopodměté). I když je jejich celkový podíl ve výskytu poměrně malý (podle Dvořákova zjištění je to 1/20 přechodníků 14.—16. století),²⁸ sehrály přece jen roli při celkovém rozkolísání a rušení kongruence. Jejich podíl se zvyšuje v 16. století hlavně v mluveném jazyku.²⁹ Svou neshodou s podmětem věty řídicí (za současné shody nebo neshody s psychologickým podmětem) a přitom zřejmou noremní povahou³⁰ byly jistým ukazatelem cesty pro kongruentní stejnopodměté přechodníky. Protože růst počtu neshodných přechodníků stejnopodmětých a růst počtu různopodmětých spadá zhruba do stejného období (16. stol.) a do stejných stylových vrstev (mluvený jazyk a styl blízký stylu mluveného jazyka), lze právem mluvit zprvu o vlivu různopodmětých konstrukcí na porušení shody u stejnopodmětých (poněvadž jde o jev starší) a později lze předpokládat vliv vzájemný.

Vznik různopodmětých přechodníkových konstrukcí je potvrzením vztahu psychologické dvojice subjekt a predikát, nikoli však gramatické dvojice podmět — přísudek. Většina dějů (kromě neosobních sloves) je přisuzována jako příznak určité substanci. Tato dvojčelennost je zachována i u různopodmětých konstrukcí.

²⁸ Dvořák, E., op. cit. str. 88.

²⁹ Dvořák, E., op. cit. str. 164.

³⁰ Kodifikace je sice neuznávaly (Dvořák uvádí přehledně vztah gramatik k nekongruentním tvarům), ale jejich rozšířenost — hlavně v mluveném jazyce — svědčila o jejich naprosté srozumitelnosti a vzhledem ke stylové příznakovosti kongruentních přechodníků lze říci, že v rámci stylů nižších bylo jejich užití skutečně noremní.

Substance tu však nemusela plnit funkci gramatického podmětu, tj. nebyla v nominativu. (Stejně tak nebyl její predikát ve tvaru VF.) Přesto však vztah sounáležitosti k tzv. psychologickému podmětu porušen nebyl, např. *knižata čijice římského krále přišedše* (Pulk 98a, C). Větší nebo menší potřebnost sounáležitosti s psychologickým podmětem byla dána spíše sémantickými rysy slovesa.

Těchto „nespojitéch“ forem si povšiml Gebauer a podrobně je uvedl ve Skladbě Historické mluvnice.³¹ Podle jeho názoru se tyto vazby neshodují proto, že 1. buď by shoda byla možná, ale není, 2. nebo neexistuje tvar ve větě, s nímž by se mohl přechodník shodovat. K jejich šíření prý docházelo nedbalostí, neumělostí, mylnou analogií za celkového úpadku formálního. Po rozřídění co do času³² jejich výskytu a po rozboru těchto konstrukcí lze učinit jisté závěry o způsobu jejich šíření a o roli, jakou sehrály ve vývoji neshodných přechodníků. Podstatnou část Gebauerových dokladů tvoří skutečné různopodměté přechodníky. (Celkový počet rozebíraných konstrukcí je 142, stejnopodmětých je z toho 7, 14 dokladů nerozebíráme buď proto, že pocházejí až z 18. století, nebo proto, že jejich konstrukce je nezřetelná.)

Nejkompletnější a nejpočetnější skupinu tvoří vazby se slovesy smyslového vnímání. K nim lze připojit konstrukce se slovesy typu *myslet*, *domnívat se*, *naléztí* s jejich synonymy. Tato slovesa ve tvaru VF vyžadují významové doplnění substancí nebo dějem, které vyjadřují náplň smyslového vjemu, obsah myšlení atp. V našich případech je obsah doplněn významem substantiva a přechodníka, např.: *uzřě syna svého Augustina podlé sebe stvořice* (PasMuz 462, C). Určité tvary slovesné jsou tvořeny slovesy *domníeti*, *mnieti*, *zdíti se*, *(ne)uzříeti*, *viděti (vidati)*, *(u)slyšet*, *číti*, *naléztí*, *ukázati se*. Nejfrekventovanější z nich jsou slovesa *vidět*, *slyšet*. Převážná většina Gebauerových dokladů tohoto typu pochází z 2. pol. 14. stol., tedy z období C: je to 40 dokladů, z následujícího období D (do r. 1410) 26 dokladů, z období F (do r. 1500) jen jeden. Přechodníkové doplnění tu ovšem nemá povahu okolnostního určení, je s dějem věty hlavní spojeno těsnějším poutem. Kongruence tu byla porušována tak, že podmět řídicího slovesa nebyl podmětem přechodníku, tím byl vlastně předmět verba finita: *aby neviděla syna mrúce* (Comest 30b, C). Nejčastějším zakončením přechodníkového tvaru je *-ce*, tedy plurálová podoba nerozlišující rod a pojící se obvykle bez ohledu na číslo k podmětu ve větě hlavní a k psychologickému podmětu přechodníkového děje: *toho (člověka vzácného) sú sě domněli (lidé) bohem jsúce* (BibIol 14, 20, D), *Julianus to vše kúzlem činíce (ji, sv. Kristínu) mníeše* (PasMuz 349, C), *uzříe vát' jejíe jako slunce sě stvoíce* (PasMuz 342, C), *vida lodí u kola věziece* (PasMuz 313, C), *áci uzříe Davida skáčice* (BibIol Gen Par 15, 19, D), *ktož rád slyší mluvíce o boze* (AlbRáj 26a, D), *když kokota slyšel pějce* (HodMuz 41a, D), *hospodina na sě sě hněvajícíe neučiju* (PasMuz 465, C) atd. Později se tyto přechodníky rozvíjely buď v obsahovou větu se spojkou *že*, nebo byly nahrazeny infinitivem.

Z období přibližně od roku 1350 do r. 1380 (C), tedy o málo staršího než předchozí typy, pocházejí příklady porušení shody po finitivním tvaru slovesa *kázat*. Jde o obdobný případ neautonomního obsahu predikátu, jenž musí být doplněn dějem v infinitivu, přechodník je pak dějem doprovázejícím infinitivní děj jako samostatný — se sklonem ke koordinovanosti s infinitivem, nebo jako méně

³¹ Gebauer, J., Hist. mluv. IV, Skladba, str. 601 n.

³² Časové rozvržení je přejato ze Stč. slovníku: A — do r. 1300, B—1350, C—1380, D—1410, E 1450, F—1500. Analogicky pak: G—1550, H—1600, I—1650.

samostatný se sklonem k vyjádření dějové okolnosti infinitivního děje. Nejčastější podobou přechodníku je opět výrazná plurálová podoba na *-ce* (případně *-o*): *zlý král kázal dítě tajně zazdiece chovati* (LegAp, B), *starosta ji samu kázal odrúce horkú smolú oblíti* (PasMuz 270, C), *kaž mi ječný bochnec přinesúc tajně dáti* (PasMuz 296, C), *pak jim kázal po všem světu jíti vieru kázuce* (LegKat 112, C), *Pilát káza Ježíše obnaživše k slúpu přívzati* (PasMuz 200, C) atd. Časové rozvržení dokladů je toto: období A—1, z období B—2, období C—9.

Důležitým typem tzv. různopodmětých vazeb jsou ty, které obsahují v roli verba finita modální konstrukci dat. + spona + infinitiv. Sloveso *být* má v těchto případech význam „mít za povinnost“ (podmět je pak „přesunut“ do dativu), obsah povinnosti je vyjádřen infinitivem a přechodník vyjadřuje doprovodný děj k tomuto ději infinitivnímu. Poněvadž se vlastně přechodník nemá s čím shodovat, má univerzální zakončení *-ce/-c*. Např.: *že jej jest počieti a počnúce syna jmieti* (Hrad 62a, C), *nám jest plakati vzpomínajíce, kaer ...* (AlbRáj 61a, D), *člověku jest k zaslúžení věčné chvdly, přijmúc držeti pravú vieru* (ŠtítMuz 174, D). Těchto dokladů je celkem 6, z toho 4 z období D, tj. 1380—1410.

Ostatní slovesa v neosobní formě pak mohou být ve tvaru aktiva nebo pasíva, doplněna jsou infinitivem a přechodníkem, nebo pouze přechodníkem: *tdy se jmu uda vezříce znamenati jězdców mnoho* (AlxB 1a, B), *když se jemu událo loviece po jelenu běžeti* (PasMuz 129, C), *to všechno jmaje, mní se mi, že* (BiblOl Esth, 5, 13, D), *mnú nepomníce na to bylo jí (vdově) sbožie otjato* (AlxB M 8, 22, B). Časové zařazení dokladů je do období B, C, D, tedy do roku 1410 (celkem je jich však jen 7).

Podobnou roli jako neosobní tvar slovesa může plnit i 3. osoba sloves *být* (*zdat se*) ve sponově jmenném přísudku nebo jednočlenná věta s adverbium. Např.: *to mi (Marii) biče zlá novina, ztratíve jediného syna* (Vít 48b, C), *a kaká to bude radost tiem (sic) sbožnym, zbyvše všeho hubenství* (Štít ř. 99b, D), *třetí vstupeň pokory jest; jsouc i velikým býti pokornu* (Štít 217, D), *slábiec čistotu držeti věšie jest dobré než neslábiec* (ŠtítMuz 31, D), *že by lépe bylo nepoznati pravdy, než přijemše ji i jiti zase* (Štít. uč. 75a, D), *zdá se to dosti těžké, od otcé nic nevezma statkem svým se s ním dělúti, a rozděle se nápadu po otcí těžkati* (Všeh 169b, F), *potřeba nám jest modléce se volati* (PasMuz 185a, C), *budet hodno chvdly, v těle byvše i přemoci žádost těla* (Vít 9, C), *nesnadno v smole rozplulé miešejíc rukú i nezlepiti se*, (ŠtítKlem 39b, D), *snadno jest (ve smutku) svěsiece hlavu choditi, ale dobrého jest v smutčé poznati* (Kruml 244a, D), *každý vie, že jemu (Ježíši) tak lehkó bylo bez kamene vzdvihnutie Lazara vzkriesiti, jako vzdvihnúce* (Hus E 2, 3, 6, E).

K tomuto typu lze připojit ještě podtyp obsahující hodnotící slovo (*žel, běda* atp.). Sloveso *být* pak může být vynecháno: *žel mi jest učinívše člověka* (Comest 17a, C), *běda mně, hroznú horkost od diáblów trpíce* (PasMuz 284, C). V uvedených konstrukcích neměl přechodník možnost shodovat se s podmětem, neboť ten ve větě chyběl. Doklady k uvedeným typům pocházejí převážně z období 1380—1410, z celkového počtu 30 je jich datováno do tohoto období 21. Z období předchozího (1350—1370 C) jich je 6, zbývající 3 jsou z různých období.

Poněkud odlišný typ použití různopodmětého přechodníku představují konstrukce, kde je verbum finitum různé povahy a přechodník plní roli atributu nebo je jeho součástí. Tyto doklady jsou z období C a z období D. Atributivní role participia byla zřejmě na ústupu i v různopodmětých konstrukcích, podobně jako ve stejnopodmětých (jak o tom byla řeč výše). Např.: *vzníce reptanie od lida stýskajíc sobě po práci* (Comest 92a, C), *odachu jemu člověka němé diábelství majíce* (BiblKof Mat 9, 32, D). Více dokladů tohoto typu soubor neobsahuje.

Ostatní doklady se slovesy různé povahy ve VF a v přechodníku se nevztahují typově k žádné z popsaných skupin a jsou podle našeho názoru jen různopodmětými variantami stejnopodmětých typických užití přechodníku. Jde o doprovodný děj současný s VF nebo předcházející: *kakés veselé bieše přimiešeno k žalosti méj, vidúc jej* (Štít Brig F, 57, D), *mezi tiem ztrávišve obilé hlad všicku zemi obtěžováše* (Comest 47a, C). Podle Dvořáka se různopodměté přechodníky zhruba vyskytovaly v analogických situacích se stejnopodmětými. V Gebauerových dokladech jde o časově rozptýlené zařazení B—D, tedy po celé 14. století a začátek stol. 15.

Zbytek dokladů je oddělen od všech ostatních jistým časovým předělem. Představuje skupinu, která je do značné míry předchůdkyní těch typů, které se zachovaly do současné češtiny. Jejich ranější výskyt je v období C, D (do r. 1410), ale žádný doklad není starší, naopak sahají přes období F, G, H (1500—1600). Tuto skupinu tvoří konstrukce s přechodníky částečně lexikalizovanými od sloves dicendi (*mluviec, říkúc, mlčiec*), fázových (*počnuoc*), označujících zahrnutí do děje VF (vynětí z něho) a vyjadřujících zřetel k verbu finitu. Příklady: *nám buoh, pravdu mluviece, dáva darmo velím více* (Hrad 115a, C), *co je bylo múdrých lidí, ješto nemúdré řeči ostavili, mlčiec o tom, co jsme vídali toho* (ŠtítMuz 15, D), *umění jim jako říkaje v nic přišlo* (Blah 35 Bš, H); *(Marek) 40 kop má vyplatiti po 6k (opách) počnuoc (!) při vánocích najprv příštích* (KolČČ) 24a, G), *od tohoto póhonu (v Praze) má dáno býti devět grošov, i svědčenie póhonu v to počítajice* (Všeh 95a, F); *na tři kročeje od nich (obrazův) stoje zdadie se každému žívi býti* (Lobk 7a, G), *dal jest kníže Hněvsovi dědřinu na cestě jdauc do Prahy od Boleslavě* (HájKron 77, G), *jest na pravé ruce, jda od moře čistý duom* (Lobk 47a, G), *potom dále plovíce byla nám po levé ruce insule* (Lobk 38a, G), *Pavel koupil sobě dědřinu nad mostkem ku Praze jedouc* (KolČČ 57b, G), *to místo leží po pravé straně jeda z Jeruzaléma od Bellema* (Pref 227, H).

Všechny tyto přechodníkové výrazy vyjadřují okolnost míněnou jako vedlejší děj, který je v nové češtině vyjadřován buď rovněž neshodným přechodníkem, adverbálním útvarem na bázi slovesa nebo odpovídajícím slovesem ve zvrátané podobě vyjadřující deagentnost: *nemluvé o tom, pravdu povědic*, (srov. nč. *takřikajíc, takřka, neřkuli*), spisovně i hovorově pak v téže roli výrazy jako *když se řekne, řekněme*; dále *počínaje, konče, když se v to počítá, počítaje, vyjma, když se jde, jdeme-li* atp.

Zbytek Gebauerových dokladů tvoří jednak stejnopodměté nekongruentní konstrukce (*Anna Žďárská stojě v radě přiznala se* KolČČ 4a, G, *páni a přátelé... slyše to... zdvihli...* KolČČ 421b, H, *po půlnoci sem, souce konak dalekej vyjel*, ČernHeřm Deník 252, I), jednak vazby, kdy je podmět verba finita zčásti společný i pro přechodník, tj. podmět VF a přechodníku se nekryje rozsahem: *k němušto (abys přežil otce) máš čáky více, na mé i na tvé léta zřiece* (OpatMuz 146a, D), *patron vzav k sobě mne a jiné na bárku pluli sme* (Lobk 155b, G). Podmět může být smyslem týž, ale shoda je pokaždé jiná: *to slyšice Turci hned se jich na sta sběhlo* (Mistr 135, I).

Pokud jde o malý počet různopodmětých přechodníků shodných, necháváme je stranou naší pozornosti. Jejich kongruentnost k posunu ve slovnědruhovú úloze přechodníku nepřispěla. Tyto případy ovlivňovaly svou existencí pouze frekvencí různopodmětých přechodníků jako celku a jen takto nepřímo přispěly k jejich šíření a ztrátě nutnosti vazby přechodníku s podmětem.

Shrneme-li naše poznatky o různopodmětých konstrukcích, pak konstatujeme, že vznikaly tam, kde byla základní predikace doplňována predikací vedlejší,

ovšem „negramatickou“, tj. substantivum v ní nebylo podmětem a děj nebyl vyjádřen verbem finitem. Přechodníkový děj pak byl buď přímou součástí doplňkové predikace (po slovesech smyslového vnímání), nebo byl vedlejším dějem doplňkové predikace (po slovesech *kázati, udati* apod.). V těchto případech šlo o skutečnou různopodmětost, podmět VF se lišil od tzv. psychologického podmětu přechodníku. Oba podměty byly ve větě vyjádřeny buď explicitně, nebo implicitně, ale struktura byla dvojčlenná. Neshoda přechodníku s podmětem VF byla v těchto případech faktorem uvolňujícím vztah přechodníku k podmětu po stránce významové (tj. možnosti vázat ho k nepodmětové substanci) i po stránce formální, tj. faktem nekongruence s podmětem.

Poněkud odlišnou skupinu tvořily případy skupiny, v níž byl přechodník vztahován k větě modální se sponou a infinitivem (typy *bylo mu odejít*, a neosobní konstrukce typu *snadno je plus inf.* a také typ *lakota je ...*). To jsou případy, v nichž se uplatňuje už zmíněný Gebauerův soud, že přechodník se neměl s čím shodovat. Struktura je tu obvykle nerozčleněná (přechodník vlastně postrádá jednu neosobní formu, která by mohla být kongruentní s jednočlennou větou). Tyto případy tedy nelze považovat za různopodměté. Snaha o kongruentnost tu byla marná, došlo vlastně k neutralizaci protikladu a tyto konstrukce je třeba považovat za zvláštní případ. K uvolnění vztahu mezi podmětem a přechodníkem přispěly pouze svou faktickou existencí, ale příznak kongruence — nekongruence v nich nelze hodnotit, proto po této stránce počet nekongruentních spojení nerozhojňovaly.

Typ konstrukcí, kde se setkávají slovesa různé povahy a přechodník vystupuje v roli druhého děje (se svým podmětem), mohl ovlivnit stejnopodměté konstrukce nejvíce. V Gebauerových dokladech však představuje jen nepříliš početnou skupinu. Vztahy dějů od prosté časové následnosti (současnosti) až po vztah podmíněnosti nebo přípustkovosti jsou obdobou vztahů v konstrukcích stejnopodmětých. Různopodmětost tu byla jistou předzvěstí nezávislosti přechodníku na podmětu a jeho ustrnulosti, což se projevilo jako součást systémového předpokladu pro zrušení kongruence vůbec.

Poslední skupinu různopodmětých konstrukcí s lexikalizovanými přechodníky od sloves dicendi, fázových, inkluzivních, exceptivních a zřetelových je zajímavá tím, že se přechodníky vztahují k obecnému neurčitému podmětu (typu *řkouce*, ně. *kydyž se řekne*), do jehož rozsahu může spadat i podmět VF. Jejich různopodmětost je podobného typu jako u příkladů s neosobním predikátem ve větě hlavní, jen poměr je opačný:

neosobní VF: osobní přechodník plus psychologický podmět

osobní VF: přechodník s neosobní platností.

Tato skupina různopodmětých konstrukcí časově těsně předchází období úplného rozpadu kongruence u stejnopodmětých. Její progresivnost je nejen v užití nekongruentní formy, ale předjímá budoucí vývojové rysy i v lexikalizaci založené na jistých frekventovaných slovesných základech nesoucích význam doprovodné okolnosti časové, způsobové nebo zřetelové. Tento typ přechodníků sehrál tedy rovněž roli předobrazu pozdějšího způsobu použití ustrnulých přechodníků stejnopodmětých.

Časové rozvržení našich typů různopodmětých konstrukcí vykazuje jeden důležitý rys. Období C, D (1350—1410) je pro všechny typy společným obdobím výskytu. Zatímco některé z nich v tomto období vrcholí a později se téměř nevyskytují, jiné v tomto období svůj rozvoj začínají a vyskytují se pak v obdobích

Typ	A	B	C	D	E	F	G	H	I
smysl. vnímání + př.		3	40	26	1	1			
kázat + přech.	1	2	9						
Neos. je + inf.				8 (Štít)					
je + subst.			1	1					
je nám + inf.			2	4					
je + adverb. (+ žel)			3 (žel) 2 jiné	2 žel 6 jiné	1 žel 1 jiné				
je dobré				4		1			
je dáno (pas.)		2		1					1
ušalo se		1	2						
různopod, jiné (přívlast. + nepřív.)		1	4	4					
pravdu mluvic			2	3				1	
čouce (u)slyší			1	3					
počítajíc v to						1			
počnouc						1	1		
jdouce (viděli)			2				9	2	

pozdějších. Přiložená tabulka názorně ukazuje výskyt různých typů v jednotlivých časových úsecích.

Na vývoj adverbialního určení z přechodníku je tedy třeba pohlížet jako na proces v mnohém ohledu zvláštní, který více než jiné způsoby vzniku adverbia souvisí s konstituováním věty jednoduché i souvětí. Okolností základního větného děje se nestává čas, místo ani způsob v pravém slova smyslu. Stává se jí jiný děj, tedy potenciální nebo skutečná jiná věta, jiná predikace. Poněvadž jde pak do značné míry o podřízení jedné predikace druhé predikaci, i když často jen naznačené, oslabené, bez určitých forem slovesných, ale vždy se vztahem k nějakému podmětu (tj. buď k podmětu věty hlavní, nebo k psychologickému podmětu), nemůže jít v žádném případě jen o vzájemnou souhru forem morfologických nebo jiných (syntaktických kategorií). Do procesu zasáhly i jednotlivé lexikální významy sloves, vzájemný vztah sémantiky verba finita a verba participiálního. Neshodné přechodníky tvořené od různých sloves plnily sice do jisté míry roli adverbialního určení, ale plně adverbializovány nebyly. Povaha vztahu mezi dějem hlavním

a „okolnostním“ byla natolik různorodá, že při rozsahu, v jakém se přechodníků užívalo, nemohlo jít o vyhraněný stabilizovaný vztah, jaký je nutný při definitivním přehodnocení formy. Dějová okolnost by byla v rámci adverbii zařaditelná velmi volně pouze do rámce tzv. širšího způsobu, zřetelce, průvodních okolností atp. Tyto významové odstíny jsou záležitostí statickou, nedějovou. Proto měla větší naději pro uplatnění jako základových sloves ta, jež vyjadřují např. fázi, inkluzivnost — exceptivnost (*počítat v to, vyjmout*), zřetelovost, zdůraznění nebo potlačení, např. ([*ne*]mluvit o).

Vývoj přechodníků proběhl (jak je patrné z Dvořákovy monografie) ve dvou vlnách: první z nich v 15. století, druhá v 17. Obě měly jisté společné rysy. Byl to rozvoj stylů a jejich diferenciací, pokles výskytu přechodníků vůbec, zvýšení jejich predikativnosti, vzrůst počtu různopodmětých konstrukcí (v některých stylech) a pokles kongruence (při druhé vlně její zánik).

Posílení predikativnosti je jev podle našeho soudu velmi zajímavý. Větná platnost přechodníků byla potlačena už ve velmi starých stadiích jazyka (svědčí o tom mimo jiné i většinou nevětný charakter přechodníků ve staroslověnině, srov. citovanou Večerkovu studii). Přesto však nelze říci, že by konkurence verbu finitu byla malá. Dokud nedošlo k lexikalizaci neshodných forem přechodníků, nebo k jejich další adverbializaci, docházelo k neustálému střetávání dvou významů sloves. Pouhá ztráta kongruence ještě neznamenala ústup tvaru z rangu sloves zcela. Stále tu byl přítomen vztah k podmětu, ať už společnému s VF, nebo k psychologickému, stále bylo lze na pozadí forem VF chápat i význam přechodníku.

Poznámka: V diskusi o pojetí predikace³³ poznamenal V. Hrabě, že gramatické příznaky predikace mohou chybět, ale vazba přesto neztrácí smysl, protože příznak je vždy chápán ve vztahu ke svému nositeli. Podle názorů Barnetových³⁴ a Hrabětových³⁵ plnil staročeský přechodník především roli druhého sdělení (druhého slovesa). Toto druhé sdělení se mohlo vyvinout pak buď ve vedlejší větu, nebo přes relativně samostatné participiální sdělení až v okolnostní určení.

Vezmeme-li v úvahu, jak posuzuje současné syntaktické bádání tzv. vedlejší predikaci nebo polopredikativní konstrukce, pak vyjde povaha neshodného přechodníku najevo jasněji. Milada Marková³⁶ zavádí pro polopredikativní konstrukce pojem hraniční kategorie. Predikativnost je podle ní charakterizována těmito znaky (týká se útvarů slovesných):

1. zachování systémového vztahu k predikaci větné (možnost transformace v predikát);
2. funkční synonymie s větou;
3. zachování lexikálně významového obsahu odpovídajícího predikaci větné;
4. implikace vztahu k subjektu;
5. některé znaky vyplývající ze slovesné povahy základového prostředku konstrukce (slovesné gramatické kategorie, intence odpovídajícího finitního tvaru slovesa, určitá míra dějovosti);
6. nesplývané připojení;
7. rozvitost základního prostředku konstrukce.

³³ Sb. O vědeckém poznání... 1958, str. 259n.

³⁴ Barnet, Vlad., K pojetí východiska při historickém studiu skladby, OSS 1962, 83 n.

³⁵ Hrabě, V., Polovětné vazby a kondenzace „druhého sdělení“ v ruš. a češtině, Rozpravy 1964.

³⁶ Marková, M., K problematice tzv. polopredikativních konstrukcí, SaS 28, 1967, 3, 245 n.

Přechodníky shodné, neshodné i lexikalizované, ba i adverbializovaná participia lze transformovat v predikát, např. *nepočítaje v to nové žáky — a nepočítáme v to nové žáky, dělal svou práci mlčky — mlčel a dělal svou práci.* (Je ovšem pravda, že lze provést u některých přechodníků podobného druhu transformaci opačnou, tj. v okolnostní vyjádření: *nehledě — bez ohledu, nářeční stojáčky — vestoje* atp.) Tímto faktem je dána i nutnost funkční synonymie s větou (2) a také zachování lexikálně významového obsahu odpovídajícího predikaci větné (3). Vztah k subjektu je ovšem explicitně dán jen u shodného přechodníku, u neshodného je víceméně vždy implikován (srov. výše a vezměme v úvahu i ten fakt, že přechodník lze utvořit jen od slovesa osobního, viz níže tabulku). Nesplývavé přepojení (nebo jen jeho možnost) a rozvitost základního prostředku konstrukce (6, 7), jsou dvě okolnosti, které spolu souvisejí. S možností rozvíjet přechodník se posiluje i jeho tzv. nesplývavost, tj. intonační samostatnost plynoucí z osamostatnění formálního. Jako relevantní se však i tu projevuje vzájemný významový poměr VF a slovesa v přechodníkové podobě. Možnost rozvíjet přechodník končí jeho lexikalizací nebo další adverbializací. Splývavost nebo její opak však není tak jednoznačným kritériem. Ustálená rčení typu *mluviec o tom, jdouc od* atp. byla zřejmě připojena nesplývavě (soudíme podle toho, že mohla být dost značně rozvita), avšak jejich povaha přesto není predikativní, poněvadž jde o formace dosti značně lexikalizované.

Náš názor na důležitost vzájemného vztahu lexikálního významu VF přechodníkového slovesa je potvrzen názorem Heleny Křížkové-Běličové,³⁷ která zdůrazňuje závislost už hotového adverbia na významové povaze VF. Říká, že při téže povrchové struktuře může adverbium (přísluvečné určení) představovat jádro vedlejší predikace (*viděli jsme je ve městě — oni byli ve městě*), může vyplývat z valence slovesa nebo se může vztahovat k celé predikaci. Srov. v našem materiálu slovesa vyžadující doplnění jako *kázat*, dále slovesa smyslového vnímání apod. Jádrem vedlejší predikace není tedy jen přechodník, ale adverbium vůbec; tím spíše adverbium deverbální. Autorka je přesvědčena, že rozhodující roli hraje nikoli povaha adverbálního útvaru, nýbrž povaha predikátu. Nutným předpokladem adverbializace tedy nemusí být naprostá ztráta predikativnosti přechodníku, protože jistá míra predikativnosti je adverbium podle Křížkové vlastní.

Poznámka: Dobrovského zásah, kterým vrátil přechodníky v jejich původní kongruentní podobě do jazyka, byl sice umělý, nicméně byl jazykovým systémem přijat. Bylo to způsobeno posunem ve vývoji syntaktickém a stylovém, který se v jazyce odehrál od 17. století do konce 18. a zač. 19. století. Přechodníky byly navraceny do ustálené pevné struktury vět a souvětí, jejich dvojí vztah k podmětu a přísudku nacházel oporu v konstrukcích doplňkových, které se mezitím v jazyce ustálily (např. užívání jmenných tvarů adjektiv). Za dobu faktické neexistence přechodníků v jazyce se také rozvinul odborný styl, a zvláště v jeho následujícím rozvoji našly v něm přechodníky své trvalé místo. Není tomu tak jen pro jejich schopnost kondenzovat dva predikáty do jediné věty, nýbrž i pro přesnost, s jakou vyjadřují vztah k ději ve větě hlavní (a o přesnost ve vyjadřování relací jde v odborném stylu především, vzpomeneme-li na rozvoj nevlastních předložek s podobnou rolí, který lze datovat do téže doby a stylu).

³⁷ Křížková, H., Adverbální determinace slovesná a větný vzorec, OSS II, 1968, zvl. str. 105 a 107.

VLASTNÍ DEVERBÁLNÍ ADVERBIA

Náš materiál není příliš početný. Byl získán excerpací Retrográdního staročeského slovníku.³⁸ Doklady byly vyhledány v kontextu v archívu staročeského slovníku v Ústavu pro jazyk český ČSAV, oddělení pro dějiny jazyka v Praze.³⁹

Jak už bylo předesláno v úvodu kapitoly o deverbálních příslovicích vůbec, nelze počítat s množstvím slovotvorných prostředků charakteristických právě pro tuto slovotvornou kategorii. Objevují se tu prostředky, které fungují u adverbii desubstantivních i deadjektivních, a je tomu tak nejen u formací přechodného pásu denominálně deverbálního. Za vlastní specifický slovotvorný prostředek deverbálních adverbii lze považovat sufix *-mo* a konverzní nulovou koncovku, již se slovesný základ stává neohebným adverbium. (Celkem ojediněle funguje jako adverbální útvar i ustrnulá určitá forma slovesná.)

Sufix *-ky* lze považovat za analogický s formantem *-y*, který funguje při formování deadjektivních adverbii (na *-cky*, *-sky*). U základů deverbálních však není prostředkem rázu konverzního, nýbrž skutečným slovotvorným sufixem. Připojuje se k základu vzniklému z tvaru přechodníku na *-iec*, (*-ěc*), přičemž se *-c* mění na *-č*. Diftong *-ie-* se přitom zkracuje na *-ě*. Odtud pak mohlo vzniknout kolísání v délce: *nechtěčky* „nechtíc, mimoděk, bezděky, nevolky“, *mlčěčky*, (*ve*)*spiečky* || *spěčky* (BřezSnář 67b). Sufix lze připojit i k základu bez přechodníkového formantu: (*v*)*popadky* „popadnutím, mžikem“ (Aug 71a), (*v*)*nevidky* „mimo pozornost, v nestřežené chvíli při nedívání se“. Tvary s předložkou (předponou) *v-* svědčí o následné další adverbializaci, a to adverbializaci toho typu, který je běžný u základů jmenné povahy.

Poznámka: Původní stč. adverbium (*na*)*příeky* || *příeky* souvisí zřejmě se slovesem *příečiti* (i když může být toto sloveso sekundární). Slovotvorný svazek *příeky* → *příečiti* může ukazovat i na druhý zdroj vzniku přípony *-ky*; byla by to perintegrace analogických útvarů, kde šlo původně o formant *-y* připojený k základu slovesnému zakončenému na *-k*. Více dokladů tohoto typu náš materiál však neobsahuje.

Tvoření sufixem *-mo* bylo zřejmě postupem dosti značně rozšířeným. Skupina adverbii takto tvořených představuje v našem materiálu nejpočetnější typ. Za základ tvoření považujeme útvary z původního *m*-ového participia, které existovalo ve staročestíně sice jen v několika exemplářích, avšak tvořených od velmi frekventovaných sloves (např. *vidět*, *znát*, *vědět* atd.). Připojením formantu *-o* k podobám jako *zřém-o*, (*ne*)*vidom-o*, (*z* *nevidoma* „náhle“) vznikla podoba, která mohla plnit roli neohebného adverbálního tvaru. Tato podoba měla oporu v podobných útvarech odvozených od zájmených základů (*sěmo*, *tamo*), navíc vstoupila do soustavy adverbii odvozených formantem *-o* z adjektivních základů. Poněvadž povědomí o sounáležitosti formantu *-m-* se slovesným tvarem bylo díky nerozvinutosti kategorie *m*-ových participií malé, o to snáze se *-m-o* mohlo perintegrovat v sufix *-mo*. Připojoval se k zavřenému kmeni přítomnému: *sěmo*, „seknutím“, *okročmo* „obkročmo“, (*po*)*lučmo* „hozením“ (ke slovesu *lučiti*), *krađmo*, *chodmo* „v chůzi“, *valmo* „valem“ (k *valiti*), *příklonmo*, *nakloňmo*, „ve skloněné poloze“,

³⁸ Jde o rukopis; za laskavé svolení použít ho děkuji pracovníkům Kabinetu cizích jazyků ČSAV Brno.

³⁹ Za umožnění studovat v archívu materiál děkuji dr. I. Němcovi, DrSc., dr. E. Michálkovi, CSc., a dr. Laubové, CSc.

(*po*)šepmo // *pošeptmo*, *hořmo* // *hormo*, „horoucně, horlivě“ (PasKal C 20, b 1), *poletmo*, *kotmo* „z kotiti, točiti“, *plovmo*. Souhlásky *ň, ř, ě* (a zřejmě i *l*) pocházející ze slovesného kmene, se před *-mo* měnily v *n, r, d* a *t*; *příklonmo*, *hormo*, *kradmo*, *chodmo*. Vzhledem k tomu faktu, že u deadjektivních adverbii existoval vedle formantu *-o* také formant *-e(ě)*, dostává se toto *-e* analogicky i k tvarům deverbálním na *-mo*; *hořmé* // *hormě* „horoucně, horlivě“. Tyto formace s *m*-ovým formantem byly později vesměs nahrazeny adverbii odvozenými od substantiv verbálních nebo předložkovými spojeními s těmito substantivy: *valem*, *v chůzi* apod. Později doznaly jistého oživení v tělocvičné terminologii Tyršové.

Sufix *-em* byl běžný u desubstantivních formací. Připojoval se ke slovesným základům, které byly představovány substantivem verbálním s nulovou koncovkou: *valem* „houfně“ (k *valiti* — *otáčeti se*, *vltniti*, viz Kopečný,⁴⁰ *honem* (k *hnát*, *honit*), nebo se jím tvořily formace typu *mlčkem*, *opačkem* (k *opáčiti*, *opak* „o chůzi pozpátku, jsa dozadu obrácen.“ Existovalo ovšem i psl. adverbium *opak*, csl. *opačky*, takže může být sloveso sekundární.) Vedle tvarů (*na*)*opaky*, *mlčky* působí tvary *opačkem*, *mlčkem* jako jistý způsob další adverbializace, kterou se posiluje substanční pojetí významu odvozovacího základu.

Použití holého kmene (kořene) slovesného s nulovou příponou představuje neproduktivní způsob vyjádření dějové okolnosti. Pokud tyto útvary nefungovaly jako dějové jméno, lze adverbia vzniklá na jejich základě považovat za deverbální adverbia. Např.: *lap*, *polap*, *ne(po)lap* „hned, honem, nesnadno, sotva, nikoli nazdařbůh“. Většinou však další předložková adverbializace a i existence dějového substantiva ukazuje na to, že jde v těchto případech o tvoření desubstantivní: *nakvap*, *zatají*, *podtají* // *potají* (což pochází z *po taji*, předpokládá se psl. subst. *tajb*), *chvatí*, *v chvatí* (od *chvat*), *chvatě* (dial. *chvacě*) atd.

Podobně se uplatnily i jiné formy slovesné, jako indikativ fut. dok. *bohda*, imperativ *arci* atp.

Slovotvorba adverbii ze slovesných základů nemohla obstát v konkurenci se slovotvorbou desubstantivní a hromadnou transpozicí z adjektiv. Ani formy, které se poměrně rozvinuly (*-ky*, *-mo*) se neudržely do současné doby v původním rozsahu a obsazení. Pokud existují, tak jsou to lexikalizované nebo terminologizované útvary. Lze tedy konstatovat, že při slovotvorbě adverbii se plně využila schopnost slovesa posloužit jako odvozovací základ v podobě substantivní i adjektivní. Tvoření adverbii přímo od formově neobměněných slovesných základů byla nejvíce na překážku existence čtyř řad participií, jež bylo možno snadno adjektivizovat (a následně „adverbializovat“). Kromě toho existovala v tomto období (tj. do konce 15. stol.) již poměrně rozvinutá soustava tzv. vlastních deverbálních adjektiv. Ta sice neměla ještě soubor významů v ustálené podobě dnešní, avšak poměrně bohatá soustava sufixů nabízela možnost utvořit adverbium transpozičně od některého z těchto adjektiv (*neothučitě*, *neroztrzně*, *ochotivě* apod.). (Srov. v citované stati o tvoření deadjektivním.) Ani příklad typu *nepřestavě*, který neobsahuje žádný adjektivní formant, nedává nám možnost mluvit o přímém deverbálním tvoření. Při existenci formací *nepřestávalý*, *nepřestávající*, *nepřestavný* se nelze divit, že převládly adverbialní formy *nepřestávale*, *nepřestavně*.

Sloveso se tedy projevilo jako základ nepřilíš vhodný pro tvoření adverbii, a to zvláště tehdy, setrvalo-li ve svých nejvlastnějších formách a významech.

⁴⁰ Viz Kopečný, Fr., Etym. slovník, 1952, str. 407.

⁴¹ Kopečný, Fr., op. cit. str. 379.

Sledujeme-li formace, které měnily význam z autonomního děje v dějovou okolnost jiného děje, pak máme před sebou řadu počínající přechodníkem shodným, dále přechodník neshodný, adverbializovaný přechodník a vlastní deverbální adverbium.

Abychom mohli posoudit rozdíl mezi přechodníkem shodným jako 1. stupněm změny a adverbium vzniklým ze slovesa jako posledním stupněm přeměny v adverbium, je třeba si uvědomit, jak se u těchto forem zachovávají slovesné kategorie a významy. Mezi kongruentním přechodníkem na jedné straně a adverbium jako cílem celého procesu na druhé straně existuje celkem plynulá řada forem a významů, v nichž ubývá verbalita, tj. ztrácí se postupně charakter slovesný a přibývá charakteru adverbia. Nejde tu ovšem o jednoznačné přiřazení jistých gramatických významů jisté formě. Možnosti formálních změn jsou dosti omezeny: jde o přechodník shodný, neshodný (včetně lexikalizované ustrnulé formy) nebo o jinou formaci vzniklou na bázi slovesného základu vůbec. Situace je tu podle našeho soudu analogická situaci u deverbálních adjektiv. (U těch je forma sice „již“ adjektivní, ale implikuje ještě některé významy slovesné: vid, rod, čas, jichž postupně ubývá — např. *utišující, tišící, utišený, raněný, utichlý, utišitelný, tišící, kradmý, řezný* atp.)

Shodné přechodníky jako útvary slovesu nejbližší (patřící tradičně do slovesných útvarů jmenných podobně jako adjektivum slovesné na *-cí*) reflektují jistým způsobem ze slovesných významů většinu. Díky své povinné kongruenci s podmětem implikují číslo (a jmenný rod), vztah k času a vid jsou dány explicitně druhem přechodníku a jeho vztahem k VF a vidovou formou základu. Podle Trávníčka lze přechodník shodný uvést do vztahu k i modu verba finita: *mysle tak, dopustil by ses chyby* (dochází tu k neutralizaci formy, ale význam děje v přechodníku je nonrealis). Vztah ke slovesnému rodu je dán existencí obojí formy, činné: *chvále*, trpné: *jsa chválen*, avšak také tím faktem, že k verbu finitu v pasívu nelze užít aktivního přechodníku: *nese kufř klopýtaje* nelze transformovat v *kufř je nesen klopýtaje*. Přechodník při svém vztahu k podmětu (po změně konstrukce už nevyovídá o původci (a současně podmětu) v aktivní konstrukci, ale o původním objektu, který přešel do podmětu v pasívní konstrukci. Nelze užít ani konstrukce: *raněný byl vezen pískaje si*, kde jde o vztah k jednomu společnému podmětu. Chceme-li užít přechodníku po pasívním VF, pak musí jít o přechodník pasívní: *kufř byl nesen, jsa přítom odírán z obou stran*. Opačně, tj. k VF v aktivu pasívní přechodník připojit lze: *Potok teče korytem, jsa přítom převděn z jedné strany louky na druhou. Jsouce poraženi, prosíme o milost*.

Všimneme-li si vztahu přechodníkového tvaru ke kategorii osoby, pak zjistíme, že přechodníky shodné, neshodné i adverbializované lze tvořit výhradně jen od sloves implikujících rozčleněnost na subjekt a predikát (nikoli od sloves nazývaných někdy neosobní jako: *mrzne, sněží, prší, stmívá se*).

Neshodný přechodník rezignoval společně s rodem jmenným i na číslo. Vztahem k VF a typem přechodníku je zachováno rozlišení času a vidu. Lexikalizovaný neshodný přechodník ztrácí schopnost adaptovat se co do modu VF a váže se jen s indikativem, jak o tom svědčí současný stav (*nehleď na to uškodíš si* — nemá význam „nebudeš-li na to hledět“). Vztah k rodu i rozčlenitelnosti (osobovosti) zůstává stejný.

Adverbia utvořená na bázi přechodníku (participiální) typu *mlčky* a dial. *stojacky* rezignovala na všechny slovesné rysy až na požadavek rozčleněnosti na činitele a děj. Totéž lze říci i o adverbích deverbálních tvořených ze slovesných základů. Tabulka znázorňuje tento ústup slovesných významů:

Formace	Číslo	Čas/vid	Modus	Rod	Rozčleněnost	Pád obj.
Shod. přechod.	/	/	/	/	/	/
Neshod. přechod.	—	/	(/)	(/)	/	/
Adverbial. přech.	—	—	(/)	—	/	(/)
Adverbia deverbální	—	—	—	—	/	—
Adverbium	—	—	—	—	—	—

DIE VON VERBALSTÄMMEN ABGELEITETEN ADVERBIA IM ALTTSCHECHISCHEN

Der Aufsatz knüpft an zwei Beiträge aus der Wortbildungsgeschichte der Adverbien im Tschechischen an, die in den vorhergehenden Nummern dieser Zeitschrift (SPFFBU) veröffentlicht wurden. Nach den desubstantivischen und deadjektivischen Adverbien behandelt die Verfasserin die Probleme der deverbale Adverbienbildung. Sie stellt fest, daß die Umgestaltung des dynamischen Handlungsmerkmals der Substanz zum Umstandsmerkmal, das sich auf das *verbum finitum* bezieht, ein semantisch komplizierter Prozeß ist und im Hinblick auf die übrigen Entstehungsarten der Adverbien im Hintergrund steht. Die Handlung ist gewöhnlich an die Lokal-, Temporal-, Kausal- und Modalumstände, nicht jedoch an Umstände anderer Begleithandlung gebunden. Dieser „Umstand“ nahm gewöhnlich eine sowohl parataktische als auch hypotaktische Satzform an. Im ersten Teil der Arbeit wird die Adverbialisierung des Präsenspartizips und des Perfektpartizips verfolgt. Die Verf. stützt sich auf die Studie von E. Dvořák „Die Entwicklung der Transgressivkonstruktionen im Alttschechischen“. Es wird dabei die Situation bei den sog. subjektheterogenen Transgressive berücksichtigt, die im Prozeß der Nichteinhaltung der Kongruenz des Transgressivs mit dem Subjekt des regierenden Satzes eine besondere Stellung eingenommen haben. Bei der Entstehung der Adverbien aus dem Präsenspartizip und Perfektpartizip geht es vor allem um eine syntaktische Angelegenheit. Kongruente Transgressive sind im Verlaufe des 17. Jh. verschwunden und die nicht kongruenten in absoluter Form, haben einen adverbialen Charakter angenommen. Die Wiedereinführung der Kongruenz bei den Transgressiven nach dem Eingriff von J. Dobrovský, von denen die Adverbien durch jene Mittel gebildet werden können, die bei den desubstantivischen und deadjektivischen Verfahrensweisen bekannt sind. Dies bedeutet, daß das dynamische Merkmal zunächst zur Substanz oder Eigenschaft umgestaltet wurde und erst dann war es in die Bedeutung des Umstandes transformierbar. Das entspricht einer gewissen Statik des Umstandsmerkmals, das im Grunde den Situationshintergrund darstellt, in dem sich das dynamische Handlungsmerkmal realisiert.

Übersetzt von Z. Masařík